

Itsemääräämisoikeus

TEORIASTA KÄYTÄNTÖÖN

***Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä &
Anna Mäki-Petäjä-Leinonen (toim.)***

Vastapaino
Tampere 2023

DOI: 10.58181/VP9789523970069

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla. Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti.

Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, etkä tehdä siihen muutoksia.

Tarkastele käyttö lupaa osoitteesta:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisemisen (Open Access) ovat rahoittaneet:

- Itä-Suomen yliopiston oikeustieteiden laitos
- Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta
- Suomen Akatemian rahoittama Vammaisuus ja ihmisarvo (Disability & Dignity) -hanke
- Suomen Akatemian rahoittama Algoritmisen läpinäkyvyyden mahdollisuudet ja rajoitukset (AlgoT) -hanke
- Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittama hanke: Hyvinvoinnin turvaaminen pandemia-aikoina: kohti yhteistyöhön perustuvaa syndemioiden hallintaa (WELGO)
- Koneen säätiön rahoittama hanke: Varjoja paratiisissa? Muistisairaana ihmisen oikeuksien toteutuminen hyvinvointivaltiossa (VAPA)
- Helsingin yliopiston rahoittama Eläimet hyvinvointiregimissä -hanke

Maksullinen painettu kirja ja sähkökirja (ePub) ovat myös saatavilla.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

© Vastapaino, tekijät

ISBN 978-952-397-006-9 (painettu kirja)

DOI: 10.58181/VP9789523970069 (Open Access)

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino

Yliopistonkatu 60 A

33100 Tampere

www.vastapaino.fi

Painopaikka: Drukätava, 2023

Sisällys

- 1 Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä & Anna Mäki-Petäjä-Leinonen:
Johdanto: itseys, autonomia ja itsemääräämisoikeus 7

Osa I: Itsemääräämisoikeuden filosofia

- 2 Niko Noponen: *Miten torjua herruutta – itseään määrävien kansalaisten tasavaltainen vapaus* 51
3 Markku Oksanen: *Itsemäärääminen ja itsensä omistaminen* 73
4 Arto Laitinen: *Voiko yliopisto olla täysin autonominen?* 95
5 Matti Häyry: *Itsemääräämisoikeus ja oikeudenmukaisuus bioetiikassa* 113
6 Maija Aalto-Heinilä: *Autonomia ja hyvinvointi* 133

Osa II: Itsemääräämisoikeus oikeusteoriassa

- 7 Paul Tiensuu: *Itsemääräämisoikeuden perusteleminen ihmisoikeutena* 155
8 Ida Koivisto & Pauli Rautiainen: *Valtio yksilön itsemääräämisoikeuden määrittäjänä* 183
9 Sanna Mustasaari: *Bileet! Feministinen teoria, relationaalinen autonomia ja nuorten seksuaalioikeudet* 209
10 Visa Kurki: *Eläinten itsemääräämisoikeus?* 233
11 Jenni Hakkarainen: *Kuinka digitaalinen ihminen kootaan?* 251

Osa III: Autonomia ja itsemääräämisoikeus käytännössä

- 12 Kirsi Pollari: *Lapsen itsemääräämisoikeus terveydenhuollossa* 273
13 Heidi Vanjusov: *Asiakkaan osallisuus itsemääräämisoikeuden ilmentäjänä päihdepalveluissa* 303
14 Susanne Uusitalo: *Itsemääräämisoikeus, addiktio ja ”väärät valinnat”* 329
15 Anna Mäki-Petäjä-Leinonen: *Autonomiia relaatioissa – ikääntyvien ihmisten kokemuksia autonomiansa toteutumisesta* 349
16 Henna Nikumaa: *Muistisaira-an autonominen toimijuus – sairastuneen yksilölliset ja termisidonnaiset kokemukset* 365

Kiitokset 391

Kirjoittajat 392

Sanna Mustasaari

9 Bileet! Feministinen teoria, relationaalinen autonomia ja nuorten seksuaalioikeudet

Autonomia on keskeinen arvo ja käsite liberaaleissa yhteiskunta- ja oikeudenmukaisuusteorioissa. Autonomia ymmärretään kuitenkin eri tavoin riippuen kontekstista, jossa sitä tarkastellaan, eikä oikeudellakaan ole yhtä, koherenttia autonomiakäsitystä.¹ Tarkastelen tässä luvussa itsemääräämisoikeutta ja autonomiaa nuorten seksuaalisuhteissa feministisen, relationaalista autonomiaa koskevan teorian valossa. Kysyn, mitä näkökulmia tämä teoriaperinne tarjoaa yhtäältä sen arviointiin, milloin nuoren henkilön päätökset olla seksuaalisissa suhteissa ovat autonomisia, ja toisaalta sen arviointiin, milloin seksuaalinen teko loukkaa nuoren seksuaalista autonomiaa ja itsemääräämisoikeutta.

Nuoren seksuaalinen itsemääräämisoikeus ja autonomia on feministisen filosofian näkökulmasta kiinnostava aihe, koska tässä kontekstissa toisiaan leikkaa kolme sosiaalisen kontrollin aluetta – nuoruus, sukupuoli ja seksuaalisuus. Tässä aihepiirissä korostuu intersektionaalisen feminismin lähtökohta, jossa henkilön sosiaalinen asema ymmärretään monien leikkaavien ja eri tavoin toisiinsa kieltoutuvien hierarkioiden tuottamana. Intersektionaalisuus on lisäksi teoreettinen työkalu, jonka avulla myös feministinen oikeusfilosofia ”voi (ja sen tulee) tarkastella omaa tulkinnan horisonttiaan ja siinä vaikuttavia ennakkokäsityksiä”.²

1 Esimerkiksi Herring (2014) vertaa perheoikeutta muihin oikeudenaloihin ja toteaa, ettei autonomiaa ole perinteisesti ymmärretty perheoikeuden alalla keskeisimmäksi arvoksi.

2 Grahn-Wilder 2016, 26; myös Keskinen 2017.

Aloitan luvun tarkastelemalla autonomiaa ja itsekäsitystä koskevia keskeisiä keskusteluja feministisessä teoriassa sekä esittelemällä relationaaliseen autonomiakäsitteeseen liittyviä keskeisiä jäsennyksiä. Tämän jälkeen siirryn tarkastelemaan nuoren henkilön seksuaalisen autonomian ja itsemääräämisoikeuden toteutumiseen liittyviä haasteita kahden esimerkin kautta. Esimerkeistä ensimmäinen on Inari Niemen lyhytelokuva *Tyttöbilet*, joka on fiktiivinen kuvaus nuorten tyttöjen kotibileistä.³ Toinen esimerkki on puolestaan korkeimman oikeuden ratkaisu (KKO 2018:74), jossa korkein oikeus joutui pohtimaan nuorten tyttöjen seksuaalisen itsemääräämisoikeuden toteutumista.

Syksyllä 2017 maailmanlaajuisesti levinnyt sosiaalisen median #metoo-liike nosti esiin naisiin kohdistuvan, näkymättömän vallankäytön monet muodot ja esimerkiksi sen, miten yleistä nimenomaan tyttöihin kohdistuva seksuaalinen häirintä on. Suomessa elokuvaprojekti Yksittäistapaus osui samaan kulttuuriseen hetkeen liikkeen kanssa. Tarkastelemanani elokuva *Tyttöbilet* kuvaa tilannetta, jossa neljä noin 13–14-vuotiaasta tyttöä juhlii synttäreitä yhden tytöistä kotona, kun mukaan ryhtyy pyrkimään kaksi tyttöä selvästi vanhempaa miestä.

Toisessa esimerkissä, korkeimman oikeuden tapauksessa (KKO 2018:74), oli siinäkin kysymys nuorten keskinäisestä ajanvietosta ja suhteista. Ratkaistavana oli kysymys siitä, oliko tekohetkellä 17-vuotias poika syyllistynyt lapsen seksuaalisiin hyväksikäyttöihin ollessaan sukupuoliyhteydessä tekohetkellä 14–15-vuotiaiden tyttöjen kanssa. Tapauksessa asianomistajat olivat suojaikärajaa nuorempia, joten rikosoikeudelliseen vastuuseen liittyvä kysymys esitettiin toisesta näkökulmasta kuin tavallisesti seksuaalirikoksissa, sillä sukupuoliyhteyttä kuuttatoista vuotta nuoremman henkilön kanssa pidetään lähtökohtaisesti rikoksena. Rikoslain 20 luvun 7 §:n 2 momentissa on kuitenkin rajoitussäännös, jonka mukaan lapsen seksuaalisena hyväksikäyttönä ei pidetä tekoa, joka ei loukkaa kohteen

3 Inari Niemen käsikirjoittama ja ohjaama lyhytelokuva *Tyttöbilet* (2020) on osa Yksittäistapaus-elokuvaprojektia, jonka yksitoista lyhytelokuvaa tarkastelevat eri näkökulmista naisiin kohdistuvaa, näkymätöntä vallankäyttöä.

seksuaalista itsemääräämisoikeutta ja jonka osapuolten iässä sekä henkisessä ja ruumiillisessa kypsytydessä ei ole suurta eroa.

Esimerkeissä kysymys autonomiasta esitetään erilaisissa konteksteissa, mikä palvelee eri tarkoituksia. *Tyttöbileiden* kautta avautuu näkökulma siihen, miten nuorten tyttöjen autonomia elokuvan kuvaamassa tilanteessa voidaan feministisen autonomiateorian valossa ymmärtää, kun taas korkeimman oikeuden ratkaisun huomio kiinnittyy itsemääräämisoikeuden rikosoikeudelliseen arviointiin.

Autonomia ja itsekäsitys feministisessä filosofiassa: *relational self* ja moniulotteinen autonomia

Suhteet seksuaalisen autonomian edellytyksenä

Viime vuosikymmeninä ajatus itsemääräämisoikeudesta ja autonomian turvaamisesta on omaksuttu keskeiseksi arvoksi myös seksuaalisuuden alueella. Esimerkiksi maailman terveysjärjestö WHO määrittelee seksuaalioikeudet oikeuksiksi, jotka kattavat kaikkien ihmisten oikeuden seksuaaliterveyteen, seksuaalisuuteen liittyvään tietoon, kehon koskemattomuuden kunnioittamiseen, omaan aktiivisuuteen liittyvistä asioista päättämiseen sekä tyydyttävän, turvallisen ja nautinnollisen seksielämän tavoittelemiseen. Lisäksi seksuaalioikeuksiin kuuluu järjestön mukaan oikeus kumppanin valintaan, yhteiseen tahtoon perustuviin seksuaalisiin suhteisiin, yhteiseen tahtoon perustuvaan avioliittoon sekä siitä päättämiseen, haluaako hankkia lapsia (ja milloin).⁴

Suomalaisessa yhteiskunnassa on ajateltu, että seksuaalioikeudet kuuluvat myös nuorille ja että nuorikin henkilö voi tehdä seksuaalisuuteen liittyviä päätöksiä autonomisesti. Samalla on kuitenkin

4 Ks. WHO: Defining sexual health: Report of a technical consultation on sexual health, 28–31 January 2002, http://www.who.int/reproductivehealth/topics/gender_rights/defining_sexual_health.pdf (viitattu 23.3.2020). Seksuaalioikeuksien historiallisesta kehityksestä, kansainvälisistä toimijoista ja seksuaalioikeuksien määrittelyä koskevasta keskustelusta, ks. Lottes 2013.

kin tunnustettu, että nuori henkilö ei välttämättä ole vielä kypsä päättämään seksuaalisesta käyttäytymisestään ja häntä on tarpeen suojella vahingoittavilta seksuaalisilta teoilta. Rikoslain 20 luvun pykälien 6 ja 7 mukaan sukupuoliyhteys tai muu seksuaalinen teko alle 16-vuotiaan henkilön kanssa tuomitaan lapsen seksuaalisena hyväksikäyttönä, paitsi jos kysymys on teosta, joka ei loukkaa kohteen seksuaalista itsemääräämisoikeutta ja jonka osapuolten iässä sekä henkisessä ja ruumiillisessa kypsyydessä ei ole suurta eroa.

Sääntelyllä on pyritty siihen, että aikuisten nuoriin kohdistamasta seksuaalisesta hyväksikäytöstä rangaistaan, mutta nuorten keskinäisiä sukupuolisuhteita arvioidaan kuitenkin joustavasti.⁵ Sääntelyn tarkoituksena ei ole rajoittaa nuorten keskinäisiä sukupuolisuhteita silloin, kun ne eivät sisällä toisen hyväksikäyttämistä.⁶ Suojaikärajaa nuorempi henkilö voi siis olla itsemääräävä ja tietyissä tilanteissa päättää vapaaehtoisesti ryhtymisestään seksuaaliseen kanssakäymiseen. Lähtökohta ei ole universaali, vaan liittyy suomalaisen kulttuurin seksuaalisuutta koskeviin ymmärryksiin.⁷ Autonomia on näin ymmärrettynä länsimaiseen ja ”moderniin” elämäntapaan liittyvä ihanne, joka korostaa yksilöiden vapautta määrätä omasta ruumiistaan ja valita oman elämänsä päämäärät.⁸

5 Hallituksen esitys (HE 6/1997 vp) oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi, 162.

6 Hallituksen esitys (HE 6/1997 vp) oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksi sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi, 183; Hallituksen esitys (HE 282/2010 vp) lasten suojelemista seksuaalista riistoa ja seksuaalista hyväksikäyttöä vastaan koskevan Euroopan neuvoston yleissopimuksen hyväksymiseksi ja siihen liittyviksi laeiksi, 106.

7 Monien maiden seksuaalirikoksia koskevassa sääntelyssä lähdetään siitä, etteivät edes samanikäiset nuoret ole kykeneviä antamaan suostumusta seksuaaliin tekoihin keskinäisessä suhteessaan. Maailmanlaajuisesti seksuaalisuutta sääntelevät sosiaaliset, uskonnolliset ja kulttuuriset normit vaihtelevat: on esimerkiksi yleistä, että seksuaalisuuden ymmärretään kuuluvan vain avioliittoon ja avioliiton solmimisen ajatellaan merkitsevän automaattista suostumusta seksiin puolison kanssa. Näin ajateltiin aiemmin yleisesti Suomessakin, ja tällä perusteella vielä 1990-luvulla vastustettiin raiskauksen tunnusmerkistön laajentamista niin, että se kattaisi myös aviopuoliso on kohdistuvan raiskauksen. Kotanen 2010.

8 Autonomia modernina elämänihanteena erotetaan toisinaan moraalisesta autonomiasta, kognitiivisesta autonomiasta ja poliittisesta autonomiasta. Laitinen 2008, 67.

Feministinen teoria on kritisoinut perinteistä liberaalia autonomiakäsitystä.⁹ Kriitikissä autonomia hyväksytään arvona, mutta katsotaan, että yhteiskunta- ja oikeudenmukaisuusteorioiden ajatus autonomisesta subjektista perustuu väärinkäsityksille.¹⁰ Esimerkiksi feministifilosofi Martha Finemanin mukaan vallalla on ”autonomian myytti”, jossa kansalaisten keskinäiset sekä kansalaisten ja valtion väliset suhteet perustuvat ajatukselle liberaalista kansalaissubjektista. Tällainen subjekti ymmärretään itsenäiseksi, itsekeskeiseksi, pääasiassa omasta edustaan kiinnostuneeksi rationaaliseksi sopimuksia tekeväksi toimijaksi, jolle keskeistä on oman edun maksimointi sekä suojautuminen toisten, vastaavasti toimivien kilpailevien subjektien toimilta.¹¹

Feministinen kritiikki on pyrkinyt artikuloimaan autonomian käsitteelliset ehdot uudelleen relationaalisen autonomian termin sijaan, ettei käsite heijastaisi atomistista käsitystä itseystään tai asettaisi täyttää riippumattomuutta autonomian edellytykseksi.¹² Seksuaalisuuden kaltaisella intiimien suhteiden, tunteiden ja affektien alueella liberaalin autonomiakäsitteen kritiikki onkin helppo ymmärtää, koska seksuaalisen autonomian toteutuminen usein edellyttää jonkinlaisessa ihmissuhteessa olemista.

Keskeistä feministisille teorioille on ollut autonomian perustaminen sellaiseen itseksäytymiseen, joka ylittää atomistisuuden: itseys (*self*) on historiallista ja kulttuurin muovaamaa, ja se syntyy ja on olemassa suhteessa toisiin ihmisiin.¹³ Nämä suhteet myös vaikuttavat sen kukoistamisen mahdollisuuksiin, joten ihmissuhteet on voitava käsittää myös moraalisesti merkityksellisiksi. Haasteena relationaalisen autonomian käsitteellistämässä on ollut yhtäältä riski siitä,

9 Ks. esim. Code 1991; Mackenzie & Stoljar 2000; Nedelsky 2011.

10 Seksuaalirikosten määrittelyä on esitetty kytkettäväksi integriteetin loukkaamiseen autonomian sijaan. Tähän keskusteluun ei artikkelissa syvennystä, mutta integriteetin määrittely ymmärretään näissä puheenvuoroissa usein samankaltaisesti kuin relationaalinen autonomia. Ks. esim. Lacey 1998; Jokila 2010; Niemi-Kiesiläinen 2004; Leskinen 2019.

11 Ks. esim. Fineman 2008; Herring 2014; MacKenzie & Stoljar 2000; Mackenzie 2008.

12 Nedelsky (2011) pyrkii artikuloimaan kaikki oikeuden ydinarvot relationaalisuuden termin.

13 Stoljar 2018; Westlund 2009.

että yksilöiden välisiä suhteita idealisoidaan. Toisaalta haasteena on ollut sen riittävä huomioon ottaminen, että myös yksilöiden välisiä suhteita laajemmat sosiaaliset ja yhteiskunnalliset suhteet ja rakenteet vaikuttavat yksilöiden autonomian kehittymisen ja toteutumisen mahdollisuuksiin. Tarkastelen seuraavassa lyhyesti joitakin relationaalisen autonomian teoreettisia jäsennyksiä, joiden kautta tähän haasteeseen on pyritty vastaamaan.

Relationaalisen autonomian teoreettisia jäsennyksiä

Relationaalista autonomiaa voidaan teoreettisesti jäsentää kahden jaottelun kautta. Jaotteluista ensimmäinen liittyy siihen, ymmärretäänkö autonomia proseduraalisesti vai aineellisesti (sisällöllisesti), ja toinen siihen, ymmärretäänkö sosiaalisten rakenteiden ja suhteiden vaikutus kausaalisesti vai konstitutiivisesti.¹⁴ En käsittele tässä luvussa aineellisia autonomiakäsityksiä, joissa katsotaan, että autonomiaa rajoittavat jotkin ulkoiset normit. Nostan jaottelun kuitenkin tässä esiin siksi, että sillä on merkitystä autonomiaa koskevissa poliittisissa kamppailuissa, joissa saatetaan esimerkiksi esittää, etteivät tietynlaiset valinnat voi missään olosuhteissa olla autonomiaa.¹⁵ Autonomian käsitteen kautta voidaan siis oikeuttaa vallankäyttöä, esimerkiksi sekä nuoriin ikäryhmänä että seksuaalisuuteen kohdistuvaa kontrollia. Proseduraalisten autonomiakäsitysten sisällöllinen neutraalius mahdollistaa sen, että toimijan mieltymykset voivat olla jostakin näkökulmasta ”väärä” olematta silti epäautonomia.¹⁶

Proseduraalisissa autonomiakäsityksissä keskeistä on se, millaisen pohdinnan kautta toimija on päätenyt toimintansa perustana oleviin arvoihin tai mieltymyksiin. Jotta toimintaa voidaan pitää autonomisena, toimijan on tullut omaksua mieltymykset ja toiveet kriittisen reflektion kautta.¹⁷ Autonomisuus ei kuitenkaan edellytä

¹⁴ Stoljar 2018.

¹⁵ Usein tällaisia puheenvuoroja esitetään erityisesti moraalisesti herkillä alueilla, kuten seksuaalisuuden sääntelyn alueella, mikä on ilmennyt esimerkiksi seksityön sääntelyä koskevassa yhteiskunnallisessa keskustelussa.

¹⁶ Esim. Meyers 2000; 2005; Friedman 2003.

¹⁷ Esim. Mackenzie & Stoljar 2000; Meyers 2000; 2005; Friedman 2003. Ks. myös tämän teoksen johdanto.

korostetun tietoista tai harkittua kriittistä prosessia, vaan myös esimerkiksi tunteet voivat olla autonomisia syitä.

Lisäksi autonomia edellyttää useimpien teoreetikkojen mielestä autenttisuutta sekä tietynlaista itsesuhdetta.¹⁸ Kriittinen reflektio voi johtaa joko siihen, että toimija hyväksyy ja sitoutuu joihinkin arvoihin tai toiveisiin ”koko sydämeästään”, hyväksyy ne ikään kuin puolueettomasta näkökulmasta tai hylkää ne kokonaan.¹⁹ Autonominen itse ei välttämättä ole identtinen näennäisen itsen kanssa, vaan autonominen itse on autenttinen syvemmällä tasolla. Kysymys on erosta näennäisesti omien valintojen ja sen välillä, mitä todella haluaa – asioista, jotka ovat yksilölle merkityksellisiä syvemmällä tasolla.²⁰

On tärkeää huomata, ettei autenttisuus tarkoita sitä, että henkilön pitäisi olla johdonmukainen valinnoissaan ja mieltymyksissään.²¹ Erityisesti identiteettejä koskeva tutkimus sekä intersektionaalinen feminismi ovat korostaneet, ettei itseys tai identiteetti ole staattinen, vaan kytköksissä monenlaisiin suhteisiin ja sosiaalisiin rakenteisiin. Esimerkiksi sosiologi Lotta Haikkola ymmärtää identiteetit ”yhteiskunnallisten monin tavoin välittyvien määrittelyjen ja – omien määritelmien kohtaamisten tuloksena”, jolloin ne myös ”muotoutuvat kamppailuissa luokitteluista ja yhteiskunnallisista, symbolisista rajoista ja niihin liitetyistä merkityksistä”.²²

Monet autonomiaa tutkivat katsovat myös, että autonomia tulisi ymmärtää asteittaisena. Tämä johtuu siitä, että toimijan kyky kriittiseen reflektioon riippuu monesta seikasta, esimerkiksi sosiaalistumisesta tai koulutustasosta – tai iästä. Lisäksi voidaan erottaa tilannekohtainen tai paikallinen autonomia kyvystä päättää suuremmista ja kauaskantoisemmista elämänkysymyksistä. Sortava sosiaalistaminen saattaa haitata autonomiaa juuri suurissa, esimerkiksi uraan tai vanhemmuuteen liittyvissä, kysymyksissä mutta ei välttämättä paikalli-

18 Esim. Meyers 2000; 2005; filosofi John Christman (2009) on puolestaan kehittänyt vieraantumattomuuden käsitettä autonomian edellytyksenä.

19 Friedman 2003.

20 Meyers 2005. Ks. myös tämän teoksen luku 6.

21 Meyers (2005) erottaa viisi itseyden eri muotoa, joista jokaiseen autonomia kiinnittyy hieman eri tavoin.

22 Haikkola 2012, 17.

sisä kysymyksissä, joissa sortavatkin sosiaaliset mallit omaksuneet ihmiset saattavat olla kykeneviä tekemään autonomisia päätöksiä.

Jo aiemmin mainittu jaottelu kausaalisesti ja konstitutiivisesti relationaaliseen autonomiaan liittyy siihen, ymmärretäänkö suhteet ulkoisina autonomiaan vaikuttavina tekijöinä (kausaliset käsitykset) vai osana autonomian määritteleviä ehtoja (konstitutiiviset käsitykset). Kausaalisesti relationaalisissa käsityksissä autonomia ymmärretään relationaalisen itsen potentiaalina, johon sosiaaliset suhteet vaikuttavat sekä myönteisesti että kielteisesti.²³ Yhtäältä sosiaaliset suhteet mahdollistavat autonomian, sillä autonomisen toiminnan mahdollisuus toteutuu nimenomaan sosiaalisten suhteiden eikä eristyneisyyden kautta.²⁴ Toisaalta sosiaaliset suhteet ja yhteiskunnalliset olosuhteet voivat myös estää autonomian kehittymisen.

Konstitutiivisesti relationaalisissa käsityksissä puolestaan keskeistä on se, millä edellytyksillä valinnat ja mieltymykset ovat autonomiaa, esimerkiksi onko henkilöllä tosiasiallista valtaa vaikuttaa kannaltaan merkittäviin asioihin eli onko hän tosiasiallisesti valitsijan asemassa. Autonomisuus tai autonomian puute määrittyvät suhteissa. Näihin suhteisiin liittyvä epätasa-arvoisuus, sorto tai valkankäyttö saattaa merkitä sitä, ettei henkilö kykene toimimaan autonomisesti, vaikka mikään yksittäinen teko tai käyttäytymisnormi ei hänen autonomisuuttaan rajoittaisi. Tähän erotteluun palataan myöhemmin korkeimman oikeuden ratkaisua tarkasteltaessa.

Autonomian käsitteellistämässä vaarana on autonomisuuden edellytysten asettaminen siten, että todellisuudessa vain harvat voisivat täyttää ne, mikä johtaa siihen, ettei osaa ihmisistä tunnusteta autonomisiksi toimijoiksi. Toisaalta riskinä on erityisesti epätasa-arvoisten sosiaalisten suhteiden ja rakenteiden riittämätön huomioon ottaminen. Tämä voidaan muotoilla myös niin sanottuna toimijuuden dilemmalla (*agency dilemma*). Dilemmassa on kysymys siitä, että yhtäältä henkilön haavoittuva asema tunnustetaan ja hänen altistumisensa alistaville rakenteille ja sorron eri muodoille

²³ Stoljar 2018.

²⁴ Esim. Nedelsky 2011.

otetaan huomioon ja toisaalta hänen toimijuutensa tunnustetaan ja sitä kunnioitetaan.²⁵ Sosiaalisten hierarkioiden ja niihin liittyvän alistamisen vaikutukset voivat olla syvälleikäviä ja muokata ihmisten identiteettikokemuksia ja käsityksiä itsestä. Dilemman asettamaan haasteeseen vastaaminen edellyttääkin niiden prosessien selittämistä, joissa sosiaalinen sorto sekä tuottaa identiteettejä että rapauttaa niitä ja sekä tuottaa toimijuutta että estää autonomiaa.²⁶ Feministifilosofi Catriona Mackenzie on pyrkinyt vastaamaan tähän haasteeseen kehittämällä moniulotteista relationaalisen autonomian käsitettä.

Relationaalinen autonomia moniulotteisena käsitteenä

Mackenzien mukaan autonomia koostuu kolmesta käsitteellisesti erillisestä, mutta toisistaan riippuvasta ulottuvuudesta: itsemääräämisestä, -hallinnasta ja -oikeuttamisesta.²⁷ Myös Mackenzie toteaa, että autonomia tulee ymmärtää asteittaisena ja kukin autonomian ulottuvuus voi eri tilanteissa toteutua enemmän tai vähemmän.²⁸

Ulottuvuuksista ensimmäinen, itsemäärääminen, käsittää autonomisuuden statuksena eli asemana: toimija on yhdenvertainen ja autonominen suhteessa muihin ihmisiin ja yhteisöihin.²⁹ Yhdenvertainen asema autonomisena toimijana on käsitteellisesti yhteydessä vapauteen. Autonomia yhdenvertaisena statuksena koskee autonomian ulkoisia, rakenteellisia ehtoja, joista keskeisimmät liittyvät vapauteen ja yhtäläisiin mahdollisuuksiin hyvinvointiin.³⁰ Tästä syystä

25 Khader 2011.

26 Mackenzie 2019. Käsite on tässä suhteessa yhteensopiva sosiaalisten käytäntöjen tutkimuksen kanssa. Esimerkiksi sosiologi Pierre Bourdieu'n ajatus toimijan ja rakenteen suhteesta korostaa rakenteiden sisäistymistä sosiaalisen toiminnan ehtona, ja toimijuus on mahdollista vain rakenteiden tuottaman toimintakyvyn kautta.

27 Mackenzie 2014b; 2019. Olen kääntänyt Mackenzien käyttämät termit seuraavasti: *self-determination* – itsemäärääminen, *self-governance* – itsehallinta ja *self-authorization* – itseoikeuttaminen.

28 Mackenzie 2019.

29 Myös oikeustieteessä autonomiaa on hahmotettu moniulotteisena. Esimerkiksi Pajulampi (2014) erottaa lapsen oikeuksia ja osallisuutta käsittelevässä työssään itsemääräämisoikeuden, autonomian ja osallisuuden käsitteellisesti yhdistäen ne Tuorin (2000) kuvaamiin oikeuden rakenteellisiin tasoihin.

30 Toimintakykyteoreettisten lähestymistapojen merkityksestä, ks. Mackenzie 2014a; toimintakyvyn perustuvista oikeudenmukaisuusteorioista, ks. esim. Herne 2012.

oikeudet – sekä negatiivisesti määrittyvät vapausoikeudet että positiivisesti määrittyvät sosiaaliset oikeudet – ovat keskeisiä autonomialle sen itsemääräämisoikeusulottuvuudessa.

Itsehallinnan ulottuvuus puolestaan liittyy autonomiaan kyvykkyutenä. Se käsittää toimijuuden sisäiset ehdot, erityisesti autenttisuuden sekä kyvyn päätöksentekoon ja reflektioon. Itseään hallitseva henkilö kykenee tekemään valintoja, jotka ilmentävät tai ovat yhdenmukaisia hänen identiteettinsä, sitoumustensa ja arvojensa kanssa. Tämä edellyttää, että henkilöllä on käsitys omasta itsestään eli siitä, kuka hän on ja mitä hän arvostaa (autenttisuus). Lisäksi tarvitaan monimuotoisia kriittisen pohdinnan taitoja.³¹

Mackenzie korostaa, että kyvykkyys tulisi ymmärtää relationaalisenä, toisin kuin autonomiaa koskevan kirjallisuuden valtavirrassa, jossa kriittinen pohdinta ymmärretään toimijan sisäisenä kontrollina omasta tahdonmuodostuksestaan ja psykologiastaan. Toimijan kyvykkyyteen liittyvä kriittinen prosessi ei siten näyttäydy pelkästään kognitiivisten kykyjen ja tahdonvoiman sanelemana prosessina, vaan itsehallinta on sosiaalisesti rakentunut kyky, joka kehittyy ja on olemassa ihmisten välisissä suhteissa sekä sosiaalisen elämän rakenteissa ja instituutioissa. Merkitystä on moninaisilla tunteisiin, mielikuvitukseen ja kriittiseen reflektioon liittyvillä kyvyillä, jotka mahdollistavat oman kokemuksen tulkinnan, vaihtoehtoisten toimintatapojen kuvittelemisen sekä vallitsevien sosiaalisten normien ja arvojen haastamisen.

Relationaalinen lähestymistapa mahdollistaakin myös sortavien rakenteiden huomioon ottamisen itsehallinnan analyysissa. Sortava sosialisatio heikentää autonomiaa erityisesti itsehallinnan ulottuvuudessa silloinkin, kun toimijat ovat statukseltaan muodollisesti yhdenvertaisessa asemassa. Se saa toimijat hyväksymään itseensä kohdistuvan sorron, esimerkiksi naisten kokemuksia häivyttävät tai patriarkaalisia rakenteita tukevat sosiaaliset normit, ja pitämään sitä luonnollisena. Näin he päätyvät uusintamaan näitä rakenteita myös omassa toiminnassaan.

³¹ Mackenzie 2019, 149.

Autonomian kolmannessa ulottuvuudessa, itseoikeuttamisessa, on kysymys siitä, että toimija käsittää itsensä oikeutetuksi päättämään oman elämänsä suunnasta sekä pitämään päätöksensä, tekojaan ja arvojaan ominaan ja omaksumaan vastuun niistä. Itseoikeuttamisen ulottuvuus tuo itsemäärämisen ja -hallinnan ulottuvuudet yhteen itseä koskevien asenteiden ja sosiaalisen tunnustamisen alueella. Autonomisuus itseoikeuttamisen ulottuvuudessa edellyttää itseä koskevien positiivisten asenteiden omaksumista itsekunnioituksen, -luottamuksen ja -tunnon muodossa. Psykologisesti nämä asenteet riippuvat monella tavoin sosiaalisista suhteista, ja itseoikeuttaminen onkin kytköksissä sosiaalisiin tunnustussuhteisiin. Tunnustuksen epäonnistuminen on tyypillistä tilanteissa, joihin liittyy dominointia ja epätasa-arvoa, kuten sukupuoleen, rotuun tai yhteiskuntaluokkaan liittyviä hierarkioita.³²

Kriittinen reflektio, identiteetti ja autonomia *Tyttöbileissä ja ratkaisussa KKO 2018:74*

Manipuloitua vai autenttista halua?

Tyttöbileet pohtii, miten katseen ja halun kohteena oleminen rakentuu halua koskevan sukupuolistuneen dynamiikan kautta ja miten tämä elokuvan kuvaamassa tilanteessa vaikutti tyttöjen päätöksiin seksuaalisiin tekoihin ryhtymisestä.³³ Elokuvan alussa tunnelma on iloisen vapautunut. Ellen, Sissi ja Eveliina ovat tulleet juhlimaan syntymäpäiviä Nanan luokse. Bileissä tytöt juttelevat tavallisista asioista, kuten seurustelusuhteista, vaihto-opiskelusta ja sosiaalisesta mediasta, sekä kuuntelevat musiikkia ja tanssivat.³⁴

Tanssiessaan tytöt riisuvat paitansa ja jatkavat tanssimista rintaliivit päällä. Ikkunasta avautuu näkymä tielle, jota pitkin talon ohi kulkee kaksi nuorta miestä. Nämä huomaavat tytöt ikkunassa ja al-

32 Mt. Ks. myös esim. Anderson & Honneth 2005.

33 Käytän termiä ”sukupuolistunut” Niemen, Kainulaisen ja Honkatukian (2017, 11) esittämällä tavalla kuvaamaan ”sukupuolen merkitysten rakentumisen dynaamista luonnetta”.

34 Kappale on The Rangers & Soul Mechanixin ”Cali Kid”.

kavat huudella näille pyytäen avaamaan ikkunan. Miesten osoittama huomio hämmentää ja kiehtoo, ja työt avaavat ikkunan ja jatkavat tanssimista. Miehet pyytävät päästä mukaan bileisiin, mutta tytöt eivät suostu. Toinen miehistä alkaa imarrella Elleniä, josta huomion saaminen ja ihailevan, haluavan katseen kohteena oleminen tuntuu hyvältä.

Tytöt jatkavat tanssimistaan, ja kohta miehet ovatkin jo pihalla, kiipeämässä ikkunan edessä kasvavaan omenapuuhun. Miehet pyytävät uudelleen päästä mukaan bileisiin ja kertovat, että heillä on alkoholiakin. He jatkavat tyttöjen manipulointia kehumalla näiden ulkonäköä ja osoittamalla kiinnostusta valikoiden vuorotellen eri tytöille, mikä saa nämä kilpailemaan huomiosta. Tytöt samanaikaisesti sekä tiedostavat affektiivisen manipulaation että haluavat olla huomion kohteena, mikä saa heidät yllytyksestä suutelemaan toisiaan miesten katsellessa ja lopulta suostumaan siihen, että miehet tulisivat mukaan bileisiin. Silloin paikalle tulee kuitenkin Nanan isä ja miehille tulee kiire karkuun.

Suudellessaan toisiaan miesten katsellessa tytöt toimivat yllytyksestä, eivät omasta aidosta halustaan. Heidän toimintansa ei siis ollut autonomista. On kuitenkin tärkeää huomata, että myös autenttinen halu on sosiaalisesti rakentunutta.³⁵ Vaikeampi kysymys koskeekin tyttöjen halua syvemmällä tasolla. Oliko esimerkiksi Ellenin halu olla katseen ja seksuaalisen huomion kohteena millään tavalla autonominen vai tulisiko kysymys hänen omasta halustaan ohittaa kokonaan merkityksettömänä, koska voimme todeta, että hän ja muut tytöt olivat tilanteessa alisteisessa asemassa? Vai tulisiko autonomialle antaa jotakin merkitystä myös tilanteessa, jossa on käsillä sitä merkittävästi rajoittavia olosuhteita? Kysymys havainnollistaa, että autonomian kunnioittaminen elokuvan esittämässä tilanteessa edellyttää autonomian hahmottamista asteittaisena ja tilannekohtaisena totaalisen ja universaalin sijaan.

Myös seuraavassa jaksossa tarkasteltavassa korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2018:74 oli kysymys nuorten keskinäi-

³⁵ Allen 2010; 2016.

sestä, päihteidenkäyttöön liittyvästä ajanvietosta, jonka yhteydessä 17-vuotias poika ja 14–15-vuotiaat tytöt olivat olleet sukupuoliyhteydessä. Käsittelen seuraavaksi ratkaisua kausaalisen ja konstitutiivisen relationaalisen autonomian näkökulmista.

Kausaalisesti vai konstitutiivisesti relationaalista autonomiaa?

Jaottelu kausaaliseen ja konstitutiiviseen relationaaliseen autonomiaan jäsentää tapauksen KKO 2018:74 äänestysratkaisun ytimessä ollutta kysymystä olosuhteiden merkityksestä. Silloinkin, kun kysymys on suojaikää nuoremmista henkilöistä, rikosvastuun toteutuminen edellyttäisi kausaalisesta näkökulmasta sitä, että osoitettaisiin syy-yhteys olosuhteiden ja autonomian heikentymisen välillä. Konstitutiivisesta näkökulmasta taas autonomiaa ei olosuhteiden (ikä ja päihteidenkäyttö) vuoksi lähtökohtaisesti voida olettaa, vaan olosuhteista tulisi voida kokonaisuutena ottaen voida päätellä, että tilanne on ollut tasavertainen eikä itsemääräämisoikeus ole vaarantunut.

Tapauksessa tyttöjen ja pojan ajanvietto yhdessä oli liittynyt pääsääntöisesti siihen, että pojan avulla oli järjestynyt sekä oleskelupaikka että päihteitä seurueessa, johon kuului myös täysikäisiä miehiä. Nuorten välillä ei ollut ollut seurustelusuhdetta eikä edes vakiintunutta kaverisuhdetta, vaan he olivat tapailleet toisiaan vain päihteidenkäyttöön liittyvissä tilanteissa. Seksiin oli päädytty vapaaehtoisesti ja yhteisymmärryksessä, eikä tilanteisiin ollut liittynyt suoraa pakkoa, tiedottomuutta tai suoraa houkuttelua. Kukaan seurueeseen kuulunut mies ei ollut suoraan viestittänyt, että päihteistä tulisi maksaa seksillä. Tilanteissa oli kuitenkin ollut vähän koskettelua, pientä vihjailua ja seksuaalissävytteisiä vitsejä.

Korkein oikeus katsoi, että siinä, loukkasiko seksuaalinen teko lapsen itsemääräämisoikeutta, oli ensisijaisesti kysymys siitä, oliko lapsen tahdonmuodostukseen vaikutettu niin, että lapsen kanssa sukupuoliyhteydessä ollut henkilö oli tästä tietoinen.³⁶ Korkeimman

36 KKO 2018:74, kohta 20: ”Jos lapsen tahdonmuodostukseen on epäasiallisella tavalla vaikutettu, rajoitussäännös ei sovellu, vaikka epäasiallista vaikuttamista olisi lapsen kohdistanut eri henkilö kuin se, joka tekee lapselle seksuaalisen teon. Jotta

oikeuden enemmistön mukaan kysymys ei siis ollut siitä, että tyttöjen tahdonmuodostuskyky olisi ollut päihteiden vaikutuksen vuoksi heikentynyt ja poika olisi käyttänyt sitä hyväkseen. Sen sijaan kysymys oli siitä, oliko poika itse tai hänen tietensä joku seurueen muu jäsen saanut tytöt suostumaan seksiin luomalla päihteitä tarjoamalla sellaiset olosuhteet, etteivät tytöt voineet käyttää itsemääräämisoikeuttaan päättämällä seksistä tasavertaisesti pojan kanssa.³⁷

Enemmistö päätyi katsomaan, että olosuhteiden merkitys tyttöjen seksuaalisen itsemääräämisoikeuden kannalta jäi esitetyn näytön valossa epäselväksi. Olosuhteet eivät välttämättä osoittaneet, että tyttöjen tahdonmuodostukseen oli vaikutettu niin, etteivät he kyenneet päättämään seksistä, tai että poika olisi ollut tietoinen tästä, vaikka näin olisi ollutkin. Arviointiin vaikutti sekin, että tytöt olivat samanlaisissa olosuhteissa kieltäytyneet seksistä erään toisen seurueeseen kuuluneen miehen kanssa.

Vähemmistö puolestaan katsoi, että tapauksen ratkaiseva kysymys tuli muotoilla toisin. Heidän mukaansa rikoslain 20 luvun 7 a §:n rajoitussäännöstä ei tulisi tulkita niin suppeasti, että nuorten välisten seksuaalisten tekojen voitaisiin katsoa olevan lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä vain, jos tekoihin on välittömästi liittynyt toisen osapuolen suoranaista painostamista tai taivuttelua, kuten nimellinen ilmoitus, että hänelle tarjottavien päihteiden vastikkeeksi edellytetään seksiä. Tähän oikeusneuvokset päätyivät osittain jo siitä syystä, että rikoslaissa on erillinen säännös seksuaalipalvelun ostamisesta alaikäiseltä.

Eriävän mielipiteen jättäneiden oikeusneuvosten mukaan kysymystä rajoitussäännöksen soveltumisesta olisi tullut harkita laaja-alaisesti ottaen huomioon osapuolten keskinäisen suhteen laatu sekä ne olosuhteet, joissa teot ovat tapahtuneet. Heidän mielestään arvioinnissa tulisi olla keskeistä se, onko alle 16-vuotias lapsi kyennyt kyseisessä tilanteessa vapaasti muodostamaan oman itsenäisen tahtonsa seksin suhteen. Neuvosten mukaan syytteessä kuvatuissa

seksuaalisen teon tekijän menettely olisi tahallista, hänen täytyy kuitenkin olla tietoinen siitä, että lapsen tahdonmuodostukseen oli vaikutettu epäasiallisella tavalla.”

37 KKO 2018:74, kohta 27.

tilanteissa tytöt eivät olleet voineet päättää sukupuoliyhteyteen ryhtymisestä vapaina ulkopuolisesta vaikuttamisesta ja tasavertaisesti pojan kanssa. Näin ollen eriävässä mielipiteessä katsottiin, että teoilla oli loukattu tyttöjen seksuaalista itsemääräämisoikeutta eikä rajoitussäännöstä olisi voitu soveltaa.

Rikoslain sääntely ilmentää relationaalista käsitystä nuoren henkilön seksuaalisesta itsemääräämisoikeudesta, koska poikkeussäännöksessä annetaan suhteen tasavertaisuuteen vaikuttaville seikoille, kuten osapuolten ikäerolle ja kypsyydelle, itsemääräämisoikeuden kannalta ratkaiseva merkitys.³⁸ Nyt käsillä olevan ratkaisun ytimessä oli kysymys siitä, tuliko tapauksen olosuhteista esitetyn näytön konkreettisesti yksilöidä se syy-yhteys, joka olosuhteilla oli seksin harrastamista koskevan päätöksenteon ja siten seksuaalisen itsemääräämisoikeuden kanssa.

Itsemääräämisoikeutta haittaavien olosuhteiden käsillä olo ei enemmistön mielestä vielä itsessään merkinnyt, että itsemääräämisoikeutta oli loukattu. Samalla kysymyksenasettelussa lähdettiin siitä oletuksesta, että 14–15-vuotiaat tytöt olivat lähtökohtaisesti itsemäärääviä, mikäli osapuolten iässä ja kypsyydessä ei ollut eroa. Tätä ymmärrystä autonomiasta voidaan luonnehtia kausaaliseksi: keskeistä on sen yksilöiminen, miten olosuhteet vaikuttivat itsemääräämisoikeuden toteutumiseen.

Vähemmistön mukaan rajoitussäännös merkitsi poikkeusta rikoslain 20 luvun 6 §:n 2 momentin suojaikärajaa koskevaan pääsääntöön, ja sitä tuli tulkita siitä näkökulmasta, että lähtökohtaisesti suojaikärajaa nuoremmalla henkilöllä ei ikänsä vuoksi ole täyttävä itsemääräämisoikeutta edes nuorten välisissä suhteissa, ellei tällaisten olosuhteiden käsillä oloa voida yksilöidä. Vähemmistön perusteluissa kysymys autonomiasta näyttäytyi konstitutiivisena, eli autonomian olemassaolon ehdot määrittivät henkilöiden välisten suhteiden laadun sekä muiden olosuhteiden kautta. Esimerkiksi se seikka, ettei tyttöjen ja pojan välillä ollut seurustelu- tai ystävyys-suhdetta, heikensi tyttöjen kykyä toimia tilanteessa autonomisesti.

³⁸ RL 20:7.

Vähemmistön mukaan itsemääräämisoikeutta heikentävien olosuhteiden käsillä olosta seurasi suoraan, etteivät tytöt olleet voineet päättää seksiin ryhtymisestä tasavertaisena pojan kanssa, joten heidän itsemääräämisoikeuttaan oli loukattu. Poikaa tuli pitää rikosoikeudellisesti vastuussa, koska hän oli tietoinen tilanteen kokonaisuudesta ja hänen vastuullaan oli ollut ymmärtää olosuhteiden merkitys suojaikärajaa nuorempien tyttöjen itsemääräämisoikeudelle.

Korkeimman oikeuden ratkaisussa ja elokuvan käsittelemässä tilanteessa kysymys autonomiasta esitetään erilaisissa konteksteissa ja se palvelee eri tarkoituksia. Myös se, millaista emansipaatiota autonomian käsite mahdollistaa, näyttyy korkeimman oikeuden ratkaisussa ja elokuvassa eri tavoin.

Autonomia ja emansipaatio: oikeudellisia ratkaisuja vai olemisen tiloja ja tapoja?

Autonomian käsite vallankäytön ja rakenteiden kritiikkinä

Kysymys autonomiasta voidaan esittää sellaisen vallankäytön kritiikkinä, jossa yksilön oikeuksiin tai vapauksiin puututaan epäoikeudenmukaisesti.³⁹ Esimerkiksi legitiimin oikeusjärjestelmän tulee turvata yksilön autonomiaa ja itsemääräämisoikeutta. Siten oikeuden konteksteissa autonomia tai itsemääräämisoikeus vastaa muun muassa oikeustoimen pätevyyttä, parasta sääntelyvaihtoehtoa tai vaikkapa rikosvastuuta koskevaan kysymykseen, kuten tässä luvussa tarkastellussa korkeimman oikeuden tapauksessa.

Oikeudellisen ratkaisutoiminnan itseymmärryksessä legitiimi, hyväksyttävä valta ilmenee oikeudellisina sääntöinä ja periaatteina, jolloin käsitys vallasta on siinä mielessä stabiili, että legitiimi ja ei-legitiimi valta voidaan erottaa toisistaan säännön ja sen rikkomisen kautta. Samalla oikeudellisen ratkaisutoiminnan luonteeseen kuuluu, että siinä käytetyt käsitteet ja ymmärrykset – esimerkiksi auto-

39 Mukailen tässä Allenin (2008, 2010) sekä filosofi Marco Angellan (2017) ajatuksia kriittisen teorian ja vallankäytön kritiikin erilaisista valtakäsityksistä ja niiden tarjoamista emansipaation mahdollisuuksista.

nomia tai itsemääräämisoikeus – objektivoivat ihmisestä oikeudellisen tiedon ja vallankäytön kohteen.

Toisaalta valta voidaan ymmärtää abstraktina suhdeverkostona ja kenttänä, jossa ei ole pysyvää järjestystä. Tällöin myös kysymys autonomiasta voi tarjota kriittisen tarkastelukulman sosiaalisiin rakenteisiin oikeudellista ratkaisutoimintaa laajemmassa mielessä. *Tyttöbileissä* kysymystä autonomiasta ei esitetä tarkoituksin erotella suoraviivaisesti legitiimi vallankäyttö alistavasta vallankäytöstä.⁴⁰ Jos elokuvan herättämä kysymys koskisi ainoastaan suojaikärajaa nuorempiin tyttöihin kohdistuneiden seksuaalisten tekojen rikosoikeudellista arviointia, ei kysymys tyttöjen autonomiasta edes nousisi tarkastelun kohteeksi.

Nuorten tyttöjen elämä sukupuoleen liittyvien lukuisten ja toisiaan leikkaavien valtarakenteiden keskellä kuvataan elokuvassa hienovaraisesti. Häiritsevät rakenteet sekä seksismiä ja häirintää normalisoiva kulttuuri ovat läsnä monien vihjeiden kautta aina avauskohtauksesta ääniraitaan ja hip hop -musiikin kulttuuriseen monimerkityksisyyteen yhtäältä avoimen seksistisenä ja toisaalta naisten seksuaalista toimijuutta korostavana vaihtoehtoisena liikkeenä.⁴¹ Elokuvan kaikki henkilöt ovat tavalla tai toisella näiden toisiaan leikkaavien valtarakenteiden tuottamia. Miesten tyttöihin kohdistama manipulaatio asettuu näiden rakenteiden kontekstiin, ja suhteessa niihin esitetään myös kysymys tyttöjen autonomiasta.

Tyttöbileiden rakentama emansipaation mahdollisuus ei ole vapautumisessa vallasta klassisessa, hyvän (oikean) ja pahan (väärän) vallan erottamiseen perustuvassa mielessä. Sen sijaan emansipaation mahdollisuus on tyttöjen vaatimassa ja saamassa olemisen tilassa, jossa heillä on mahdollisuus muuttaa suhdettaan valtaan neuvottelemalla ja haastamalla omaa olemistaan, identiteettiään ja haluaan koskevia tulkintoja.⁴² Tarkastelen seuraavassa vielä tarkemmin elokuvan esittämää tulkintaa autonomiasta ja emansipaatiosta.

40 Ks. esim. Allen 2008.

41 Hip hopin naiskuvasta ja sen haastamisesta sekä sukupuoleen ja rotuun liittyvistä politiikoista, ks. esim. Peoples 2008.

42 Angella 2017; Allen 2010.

Emansipaatio *Tyttöbileissä* eli ”me oltiin pelkis rintikois koska meit huvitti”

Tyttöbileissä emansipaation mahdollisuuden edellytyksenä ovat ihmissuhteet, sillä vapautumisen mahdollisuus rakentuu suhteessa sekä vertaisiin että valta-asemassa olevaan isään. Elokuvasa miehet eivät lopulta tule tyttöjen bileisiin, koska kesken kaiken Nanan isä ilmestyykin kellarista omenapuun alle, jossa miehet istuvat:

Nanan isä: Keitäs täällä istuu mun omenapuussa?!

Miehet: [Yllättyneenä.] Eiku siis... Hyvää iltaa... tota... me vaan juteltiin tyttöjen kans tossa. Lähössä oltiin... [Kiipeävät alas omenapuusta.]

Nanan isä: Mikäs täällä on meininki? Kutsuttiinko teidät tohon puuhun?!

Miehet: [Juostessaan karkuun:] No ei nyt sanallisesti... mut katoppa noit sun lapsias!

Loppukohtauksessa henkilöiden väliset suhteet, omistaminen ja valta kietoutuvat yhteen. Nuorukaiset tiesivät tarkkaan, miten peliä tyttöjen kanssa tuli pelata – ja he tiesivät myös, että peli oli sosiaalisten normien näkökulmasta väärin. Heidän puheessaan ja toiminnassaan ajatus autonomiasta kuitenkin assosioitui isän oikeuksiin ja valtaan. He perääntyivät, koska paikalle saapui autonominen toimija, jonka määräysvaltaan tytöt kuuluivat. Sen sijaan isän puheessa omistaminen ja määräysvalta koskivat vain omenapuuta, jossa nuorukaiset istuivat pahat mielessään. Isän ajattelussa tytöt eivät olleet hänen määräysvallassaan tai omaisuuttaan, ja auktoriteettiaseman sijaan hän valitsi toisen lähestymistavan selvitellessään tilannetta jälkeenpäin tyttöjen kanssa:

Nanan isä: Mitä toi oli? Tunsitteks te ne?

Eveliina: No me vaan tanssittiin ja sit ne tuli tohon.

Nanan isä: Mut teil on kaikki kunnossa? Ellen, tos ei käynyt mitään?

Ja teil oli pelkät rintikat koska...

Nana: Faija nyt oikeesti! Vähän säälii plis.

Nanan isä: No voi herran tähden, enks mä nyt voi sanoo rintsikat?

Nana: Et!

Sissi: Me oltiin pelkis rintsikois koska meit huvitti.

Nanan isä: No, teidän on bileet...

Eveliina: Oliko sul Tapani viel jotain muuta?

Nana: Joo me faija nyt varmaan pärjätään ilman sua, et sä voit lähtee.

Sissi: Me kyl kerrotaan jos me tarvitaan jonku viiskymppisen äijän mielipiteit meidän tekemisiin.

[Sissi ja Eveliina antavat toisilleen ”läpyn”.]

Nanan isä: Kipakkaa patriarkatin kyseenalaistamista täällä.

Nana: Joo moikka!

Nanan isä: Tällä energialla eteenpäin niin kyllä se maailma pelastuu!

Ellen: Ai meidän pitäis pelastaa maailma ku te ootte sen eka pilanneet!

Sissi: Kiitti tyhjästä Tapani!

Nanan isä: [On menossa kellariin.] Mä oon tääl kellaris jos tarvii tulla häätämään lisää jengii puista ja pensaista!

Nana: [Laittaa uudelleen musiikin päälle.] Tää on iha vitu hyvä.

Asian selvittely on ohi, ainakin tältä erää. Kaiuttimista kaikuu ”leg-ginsit on housut / leggingsit on housut / kun mä päätän niin”, ja bileet jatkuvat.⁴³

Tyttöbileissä voidaan ajatella olevan läsnä kaikki aiemmin käsitellyt moniulotteisen autonomian ulottuvuudet. Nuoresta iästä (juridisesta vajaavaltaisuudesta) huolimatta tyttöjen itsemääräämisoikeus on loppuratkaisun lähtökohta, eikä heidän asemaansa autonomisina toimijoina kyseenalaisteta. Läsnä on samoin itsehallinnan ja kyvykkyyden ulottuvuus tyttöjen iän ja kehityksellisen vaiheen mukaisena. Emansipaatio toteutuu vuorovaikutuksessa ja vastavuoroisessa tunnustamisessa.⁴⁴ Myös itseoikeuttaminen eli itseä kohtaan omaksuttu asenne korostuu loppukohtauksessa. Sosiaalinen itse näyttäytyy kuitenkin dialogisena, ja itsetunto on suhteessa moniin identiteettikokemusta määrittäviin hierarkioihin. Itseys tai identi-

43 Sofan kappale ”Leggingsit on housut” (2018).

44 Esim. Taylor 1992; Honneth 1995.

teetti ei jäsennyy koherentisti eikä johdonmukaisesti, mutta tämä ei vähennä tyttöjen autonomiaa.⁴⁵

Autonomisuuden potentiaali toteutuu läheisissä suhteissa ja tunnustamisen kautta. Sen syntyminen kuvataan esimerkiksi suhteessa isään. Kun tytöt kertovat olleensa ”pelkis rintisikois koska meit huvitti”, isä ei pyrikään kontrolloimaan ja rajoittamaan tyttöjen vapautta esimerkiksi osoittamalla näiden olevan väärässä tai kerjänneen vaikeuksia omalla käytöksellään. Haastamisen ja tukahduttamisen sijaan isä tukee tyttöjen autonomiapyrkimyksiä.

Autonomian käsite maailman jäsentäjänä

Olen tässä luvussa käsitellyt sitä, miten eri autonomiakäsityksissä ymmärretään subjektin ja sosiaalisten rakenteiden suhde. Olen pyrkinyt osoittamaan, että autonomian käsitteen kautta rajataan myös sitä, minkälaisia maailmoja tunnistetaan sosiaalisesti sekä millaiset olosuhteet nähdään merkityksellisiksi.

Inari Niemen lyhytelokuvan *Tyttöbileet* sekä korkeimman oikeuden ratkaisun KKO 2018:74 kautta tarkastelin nuoren seksuaalisen autonomian ytimessä olevaa kysymystä halusta sekä sitä, miten relationaalinen autonomia voidaan esimerkkien valossa ymmärtää. Ratkaisun eriävässä mielipiteessä kysymys autonomian ja sortavien sosiaalisten suhteiden merkityksestä muotoiltiin eri tavoin suhteessa rikoslain pääsääntöön ja sen poikkeukseen. Tarkastelu osoitti, että se, mistä näkökulmasta autonomiaa tarkastellaan konkreettisessa tilanteessa, ei ole vain teoreettinen kysymys, vaan sillä on merkitystä myös oikeudellisten johtopäätösten kannalta.

Otin luvun alussa esille kysymyksen autonomiakäsitteen emancipatorisesta potentiaalista tarkoituksenani osoittaa, että autonomiaan ei ole näkökulmaa ”ei mistään”, vaan sitä tarkastellaan tarkoituksena määritellä, mitä emansipaatio tai oikeudenmukaisuus voisi tiettyssä tilanteessa tarkoittaa. Kysymys autonomiasta esitetään ja

45 Ks. esim. Taylor 1994.

ratkaistaan sekä sosiaalisissa että oikeudellisissa käytännöissä yhä uudelleen. Korkeimman oikeuden ratkaisussa emansipaatio liittyi kysymykseen rikosoikeudellisesta vastuusta. *Tyttöbileissä* puolestaan vapautumisen elementit rakentuivat suojaavista sosiaalisista suhteista. Emansipaatio toteutui mahdollisuutena olla sekä voimakas ja kykenevä että haavoittuva. Se kiteytyi hetkeen, jossa tytöt aloittavat vastapuheen ja ottavat oikeuden määritellä itse oman halunsa.

Lähteet

- Allen, Amy (2008) *The Politics of Our Selves: Power, Autonomy, and Gender in Contemporary Critical Theory*. Columbia: Columbia University Press.
- Allen, Amy (2010) Recognizing domination: recognition and power in Honneth's critical theory. *Journal of Power* 3:1, 21–32.
- Allen, Amy (2016) *The End of Progress. Decolonizing the Normative Foundations of Critical Theory*. New York: Columbia.
- Anderson, Joel & Axel Honneth (2005) Autonomy, Vulnerability, Recognition, and Justice. Teoksessa John Christman & Joel Anderson (toim.) *Autonomy and the Challenges to Liberalism: New Essays*. Cambridge: Cambridge University Press, 127–149.
- Angella, Marco (2017) Bridging the gap between critical theory and critique of power? Honneth's approach to 'social negativity'. *Journal of Political Power* 10:3, 1–302.
- Christman, John (2009) *The Politics of Persons: Individual Autonomy and Socio-historical Selves*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Code, Lorraine (1991) *What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge*. Lontoo: Cornell University Press.
- Fineman, Martha (2008) The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition. *Yale Journal of Law & Feminism* 20:1, 1–23.
- Friedman, Marilyn (2003) *Autonomy, Gender, Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Grahn-Wilder, Malin (2016) Intersektionaalisuus, feministinen filosofia ja ymmärtämisen kehä. Teoksessa Olli-Pekka Moisio, Martina Reuter, Kristina Rolin & Miira Tuominen (toim.) *Sukupuoli ja Filosofia*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 14–28.
- Haikkola, Lotta (2012) *Monipaikkainen nuoruus: toinen sukupolvi, transnationaalisuus ja identiteetit*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Herne, Kaisa (2012) *Mitä oikeudenmukaisuus on?* Helsinki: Gaudeamus.
- Herring, Jonathan (2014) *Relational Autonomy and Family Law*. Berliini: Springer.
- Honneth, Axel (1995) *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge, Mass: Blackwell.
- Jokila, Helena (2010) *Tahdonvastainen suostumus ja liiallisen luottamuksen hinta: raiskauksen ja muiden seksuaalirikosten oikeudellisen tiedon konstruktio*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Keskinen, Suvi (2017) Erojen näkökulma yllirajaisiin muuttoliikkeisiin ja sukupuolistuneeseen väkivaltaan. Teoksessa Johanna Niemi, Heini Kainulainen & Päivi Honkatukia (toim.) *Sukupuolistunut väkivalta: oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma*. Tampere: Vastapaino, 220–234.
- Khader, Serene J. (2011) *Adaptive Preferences and Women's Empowerment*. Oxford: Oxford University Press.

- Kotanen, Riikka (2010) Omistussuhteesta autonomiaan? Raiskauksen kriminalisoiminen avioliitossa ja avioavaimon seksuaalinen itsemääräämisoikeus Suomessa. *Oikeus* 39:4, 369–395.
- Lacey, Nicola (1998) *Unspeakable Subjects: Feminist Essays in Legal and Social Theory*. Oxford: Hart.
- Laitinen, Arto (2008) Joseph Raz ja hyvinvoinnin ulottuvuudet. Teoksessa Petteri Niemi & Tuija Kotiranta (toim.) *Sosiaalialan normatiivinen perusta*. Helsinki: Gaudeamus, 34–70.
- Leskinen, Minni (2019) Towards a new ethics of sexual self-determination: Finnish rape law through the speculum of feminist philosophy. *No Foundations* 17:2, 78–105.
- Lottes, Ilsa L. (2013) Sexual rights: Meanings, controversies, and sexual health promotion. *Journal of Sex Research* 50:3–4, 367–391.
- Mackenzie, Catriona (2008) Relational autonomy, normative authority and perfectionism. *Journal of Social Philosophy* 39, 512–533.
- Mackenzie, Catriona (2014a) The Importance of Relational Autonomy and Capabilities for an Ethics of Vulnerability. Teoksessa Catriona Mackenzie & Wendy Rogers & Sandy Dodds (toim.) *Vulnerability: New Essays in Ethics and Feminist Philosophy*. New York: Oxford University Press, 1–29.
- Mackenzie, Catriona (2014b) Three dimensions of autonomy: A relational analysis. Teoksessa Andrea Veltman & Mark Piper (toim.) *Autonomy, Oppression, and Gender*. Oxford: Oxford University Press, 15–41.
- Mackenzie, Catriona (2019) Feminist innovation in philosophy: relational autonomy and social justice. *Women's Studies International Forum* 72, 144–151.
- Mackenzie, Catriona & Natalie Stoljar (2000) Introduction: Refiguring Autonomy. Teoksessa Catriona Mackenzie & Natalie Stoljar (toim.) *Relational Autonomy: Feminist Perspectives on Autonomy, Agency and the Social Self*. Oxford: Oxford University Press, 2–32.
- Meyers, Diana Tietjens (2000) Intersectional Identity and the Authentic Self. Opposites Attract! Teoksessa Catriona Mackenzie & Natalie Stoljar (toim.) *Relational Autonomy: Feminist Perspectives on Autonomy, Agency and the Social Self*. Oxford: Oxford University Press, 151–180.
- Meyers, Diana Tietjens (2005) Decentralizing Autonomy: Five Faces of Selfhood. Teoksessa John Christman & Joel Anderson (toim.) *Autonomy and the Challenges to Liberalism: New Essays*. Cambridge: Cambridge University Press, 27–55.
- Nedelsky, Jennifer (2011) *Law's Relations: A Relational Theory of Self, Autonomy and Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Niemi, Johanna & Heini Kainulainen & Päivi Honkatukia (2017) Johdanto. Teoksessa Johanna Niemi, Heini Kainulainen & Päivi Honkatukia (toim.) *Sukupuolistunut väkivalta: oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma*. Tampere: Vastapaino, 11–16.
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna (2004) The Reform of Sex Crime Law and the Gender Neutral Subject. Teoksessa Anu Pylkkänen & Johanna Niemi-Kiesiläinen (toim.) *Nordic Equality at Crossroads: Feminist legal Studies Coping with Difference*. Farnham: Ashgate, 167–194.
- Pajulamm, Henna (2014) *Lapsi, oikeus ja osallisuus*. Helsinki: Talentum.
- Peoples, Whitney A. (2008) "Under construction": identifying foundations of hip-hop feminism and exploring bridges between black second-wave and hip-hop feminisms. *Meridians* 8:1, 19–52.
- Stoljar, Natalie (2018) Feminist Perspectives on Autonomy. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/feminism-autonomy/> (viitattu 23.3.2020).
- Tuori, Kaarlo (2000) *Kriittinen oikeuspositivismi*. Vantaa: Werner Söderström Lakitieto.
- Taylor, Charles (1992). *Multiculturalism and "The politics of recognition": An Essay*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Westlund, Andrea C. (2009) Rethinking Relational Autonomy. *Hypatia* 24:4, 26–49.
- WHO (2002) Defining sexual health: Report of a technical consultation on sexual health, 28–31 January 2002. [Http://www.who.int/reproductivehealth/topics/gender_rights/defining_sexual_health.pdf](http://www.who.int/reproductivehealth/topics/gender_rights/defining_sexual_health.pdf) (viitattu 23.3.2020).